

İSTANBUL YENİ CAMİ (YENİ VALİDE) KÜLLİYESİ ve 19. YÜZYILDA GEÇİRDİĞİ DEĞİŞİMLER

Yrd. Doç. Dr. Nurdan ŞAFK

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Eminönü/ Bahçekapı'daki Yeni Cami Külliyesi (Yeni Valide Külliyesi) İstanbul'un abidevî eserlerindedir. Bu abidevî külliye'nin 1938 sonrası çevre düzenlemeleri, yapılan işgallerin kaldırılması için yüksek istimlak bedellerinin ödenmesi ve basının konuyu manşetlere taşıması 1940'lı yıllarda kamuoyunun Yeni Cami'ye dikkatlerinin çevrilmesini sağlamıştır. Muhtemelen bu dikkat üzerine 1940'lı yıllarda bu külliye hakkında ilmî neşriyat başlamıştır. Bu eser hakkında ilk çalışma günümüzden yetmiş sene önce Mimar Ali Saim Ülgen tarafından yazılmıştır. Ülgen, Vakıflar Dergisi'nde yayınlanan kapsamlı makalesinde külliye'nin tarihi, hususiyeti ve mimari özelliklerine yer vererek yapının geçirdiği değişimlerden bahsetmiştir.¹ Bu makaleden kısa bir süre sonra 1944 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından İstanbul Yeni Cami ve Hünkar Kasrı isimli bir eser yayınlanmıştır. Bu çalışma hâlâ Yeni Cami hakkındaki en kapsamlı eser olarak nitelendirilebilir.² Eserin esas kurgusu Hünkar Kasrı'dır. Bu kitaptan otuz yıl sonra ise tarihçi Şehabettin Tekindağ, detaylı bir makale ile Yeni Cami Külliyesi'nin tarihçesini yazmıştır.³ Bu yayınlar külliye'nin tarihçesi ve mimarisi hakkında bilgi verirken külliye'nin hassaten 19. yüzyılda geçirdiği değişimler ise eksik kalmıştır. Bu makalede Yeni Cami Külliyesi'nin son asırda geçirdiği değişimlere yer verilecektir.

Eminönü/Bahçekapı semti bilindiği üzere ticari açıdan günümüzde önemi haiz sur içinde insan hareketliliğinin en yoğun olduğu semtlerden birisidir. Mısır Çarşısı'yla Yeni Cami Külliyesi geniş bir alanı kaplayan anıtsal bir eserdir. 350 yaşındaki bu eser ve çevresi hâlâ günümüzde Eminönü silüetinin en temel parçası olarak nitelendirilebilir. Nitekim bir vakıf eseri olması hasebiyle Yeni Cami Külliyesi sayesinde İstanbullular Eminönü semtinin bu en işlek noktasında hâlâ meydana ve geniş bir alanda hareket imkânı bulabilmektedirler.

Tarihçe

Makalenin ilk kısmında önce külliye'nin tarihinden bahsedilecektir ki 19. yüzyıldaki değişimler daha net anlaşılabilir. Kaynaklarda külliye Valide-i Cedit, Cedit Valide Sultan Valide Sultan Camii⁴ veya Valide Cami şeklinde geçer. Yeni Cami tabiri ise yeni bir tabir olup 19. yüzyılda kullanılmaya başlamış ve külliye'nin adı o şekilde kalmıştır.

Eminönü semti günümüzde kalabalık ve dinamik bir yer ise külliye'nin yapıldığı 17. yüzyılda da gümrük anbarlarının bulunması ve limanı sayesinde oldukça işlek bir yerdi. Semt bu anbarlardan ötürü önce Gümrükönü sonra da Eminönü adını almıştır. İstanbul Ağası'nın nezaretinde olan odun depoları ile saraya ait mezbahayı kapsayan saha (Ağaç Pazarı) ise Meydan İskelesi adını taşırdı. Balıkpazarı adını

1. Ali Saim Ülgen, "Yenicami", Vakıflar Dergisi, II, Ankara 1942, s. 389-397.

2. İstanbul Yeni Cami ve Hünkar Kasrı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1944.

3. Şehabettin Tekindağ, "17. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Abide Yenicami Külliyesi", Tarih Dergisi, 28-29, Ankara 1974-1975, s. 167-191.

4. "Valide Sultan Cami evkafından olan..." Başbakanlık Osmanlı Arşivi (bundan sonra BOA), AE. SMMMD IV, 20/2200, 29 Zilhicce 1086/15 Mart 1676.

alan yer ise bal, don, yağ fıçuları ile doluydu ve uzak diyarlardan tüccarlar buraya mücevher, kıymetli taşlar, demir, kurşun, boya deri, pamuk, kenevir gibi ürünler getirirlerdi. Gümrükönü Meydanı'nda Bursa Tekyesi adını taşıyan Şeyh Mehmed Geylani Tekyesi (Arpacılar Mescidi), Manastır Mescidi ve Yeni Cami'nin denize bakan kapısında yer alan Gümrükönü Mescidi mevcuttu. Eminönü meydanında St. Antoine Manastırı ile bir de kilise bulunuyordu. Semt, 17. yüzyılda Yahudi/Karay cemaati ile meskûndü.⁵

İlk İnşaat Teşebbüsü

Sultan III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan (ö.1605), 1597 senesinde Bahçekapı/Eminönü'nde bir külliye yaptırmaya karar verdi. Semtte yaşayan Yahudilere ait evlerin bir kısmı satın alınıp yıktırılarak öncelikle cami için arazi temin edildi.⁶ Kaynaklar bu tarihte bir havra ile bir kilisenin yıkıldığını belirtmektedirler. Külliyenin yapımı kutlu bir saat tespit edildi ve 20 Ağustos 1598'de caminin temeli atıldı.⁷ Caminin ilk mimarı, Mimarbaşı Davud Ağa'dır.⁸ Davud Ağa, caminin temelleri atılırken bolca su çıkması üzerine gece gündüz çalışarak tulumlarla suyu boşaltmış ve kazıklar üzerine blok taşlar atarak duvarları yer seviyesinden yükseltmeyi başarmıştır. Bunun için Rodos'tan taşlar getirilmiştir. Bununla beraber bir sene kadar devam eden inşaat sırasında Mimar Davud vefat etmiş onun yerine Dalgıç Ahmed Ağa mimarbaşı yapılmıştır.⁹ Mart 1600 tarihinde ise külliyenin bina emini Kara Mehmed Ağa bazı usulsüzlükler yaptığı için azledilmiş ve yerine Kapıcılar Kethüdası Nasuh Ağa getirilmiştir.¹⁰ Akabinde Safiye Sultan'ın oğlu III. Mehmed'in 1603'te vefatı ve dolayısıyla eski Saray'a sürülen Safiye Sultan'ın valide sultanlığının hitama ermesiyle inşaat süreci inkıtaya uğramıştır. 1605 senesinde Safiye Sultan'ın vefatıyla cami inşaatı tamamen akim kalmış ve semti, tekrar Yahudi evleri kaplamaya başlamıştır.

İkinci İnşaat: Nihayet Külliye Tamamlanıyor

Yarım asır sonra 24 Temmuz 1660'da İstanbul'da çıkan büyük yangında şehrin Unkapanı'ndan Eminönü'ne kadar olan kısmı büyük ölçüde tahrip olmuş¹¹ ve Eminönü yeniden şekillenebilecek hale gelmiştir.¹² Bu yangın yarım kalan külliyenin de makus talihini değiştirmiştir.

17. yüzyılda Eminönü/Bahçekapı bölgesi sur içinde ticaret ve insan hareketliliği açısından işlek bir yer olduğundan burada büyük bir külliye inşa etmek için yer bulabilmek zordu. Nitekim Hatice Turhan Sultan'ın Vakfiyesi'nde Yeni Valide Külliyesi'nin yapımının, İstanbul'un merkezinde/Sur İçi'nde cami ve mektep inşasına uygun geniş bir yer olmadığından uzun müddet ertelendiğinden bahsedilmektedir.¹³ 1660 yangını sayesinde külliye inşaatı için yer açılmıştır. Dönemin mimarbaşılarının tavsiyesi üzerine Hatice Turhan Sultan, akim kalan bu eski külliye inşaatına yönelmiştir. Sultan, 1661'de araziye yeniden istimlak etmeye ve inşaatı tamamlamaya niyetlenmiştir. Bu niyet üzerine semtteki Yahudiler Hasköy tarafına gönderilmiş, ev ve vergi muafiyeti sağlanmıştır.¹⁴

Nihayet külliye 1665 senesinde 3080 (16.000.000) akçeye mal olarak vücut buldu. 17. yüzyılda inşa edilen ikinci selatin camiidir.¹⁵ Caminin açılış töreni 31 Ekim 1665 tarihinde, cuma namazını müteakip

5. Şehabeddin Tekindağ, agm, s. 167-169.

6. "Ve emr-i Şehensâhî ile Vâlide-i sa'âdet-penâh hazretlerinin Emin İskeleyi'nde olacak câmi'-i şerif vi imâret ve ribâtları ve hayrâtı mahalli Yahûd tâ'ifesinin mahallâtından kifâyet mîkdârı kârgır yapılı evleri alınıp, kal' olunup, yerleri hazırlanmağa şûrû' olundu" bkz. Selânikî Mustafa Efendi, Tarih-i Selânikî, II, haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara 1999, s. 723.

7. Tarih-i Selânikî, s. 761.

8. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Refik, Türk Mimarları, yay. Haz. Zeki Sönmez, Sander Yayınları, İstanbul 1977, s. 61-72.

9. Selânikî, Davud Ağa'nın taundan vefat ettiğini belirtir. Bkz. Tarih-i Selânikî, I, s. 763.

10. Tarih-i Selânikî, I, 849-851.

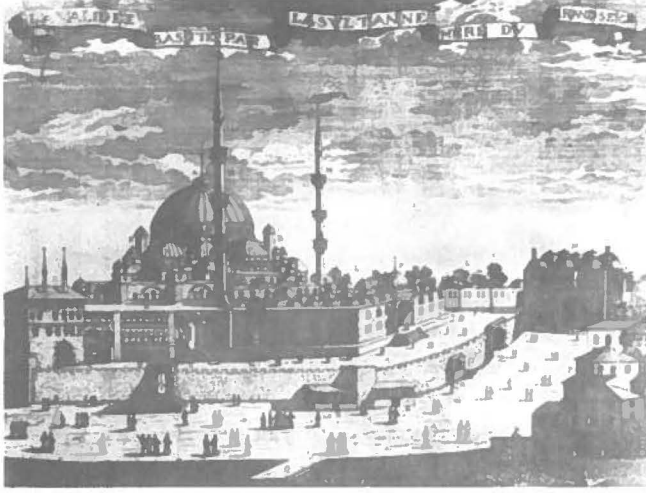
11. Silahdar Mehmed Ağa yangını detaylı bir şekilde anlatır bkz. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Silahdar Tarihi, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, s. 183.

12. 1660 yangını hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldız, 1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012 ve Marc Baer, "The Great Fire of 1660 and Islamization of Christian and Jewish Space in Istanbul", IJMES (36), s. 159-181.

13. Hatice Turhan Sultan Vakfiyesi, 17a.

14. Robert Mantran, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan, V Yayınları, İstanbul 1986, s. 61.

15. Mantran, age, s. 47.

1- Yeni Cami Umumi görünüşü, Gravürde görüldüğü üzere Yeni Cami etrafında bir sur bulunmakta idi.

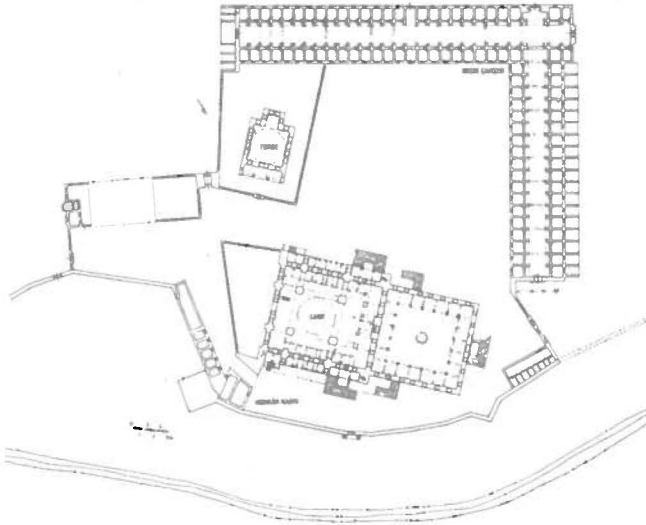
Görsel 1 - 17. Yüzyılda Yeni Cami Külliyesi Gravürü

yapıldı. Caminin vaizi ise dönemin önemli din adamlarından Vâni Mehmed Efendi¹⁶ idi.¹⁷ Açılış törenine eserin bânisi Valide Sultan, Padişah IV. Mehmed, Veziriazam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa, Şeyhülislam Minkarîzade Yahya Efendi gibi dönemin üst düzey devlet erkanı katıldı. Bu görevlilere samur kürkler, çeşitli hediyeler verildi.¹⁸

İnşa edilen bu büyük külliyein ayakta kalıp kendini finanse etmesi için Hatice Turhan Sultan'ın İstanbul ve Rumeli'deki mülkleri, çiftlikleri ve hatta köyleri vakfedildi. Mısır Çarşısı külliyein en mühim gelir kaynağı idi.¹⁹

19. Yüzyılda Külliye

Yukarıda verilen gravür külliyein yapımından on yedi yıl sonraya aittir (1680'ler). Grelot Seyahatnamesi'nden alınan bu gravürde külliye bütün ayrıntısıyla ve orijinal haliyle çizilmiştir. Söz konusu gravürde Yeni Cami'nin etrafının surlarla çevrili olduğu görülmektedir. Nitekim vakfiye kayıtlarından da sur kapılarının gece kapanıp gündüz açıldığı anlaşılmaktadır. Bir çok yazara göre bu surlar, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar baki idi. Son asırda buradaki dükkanların çoğalması ve dış avluyu dahi istila etmesi üzerine avlu duvarı yıktırıldı.²⁰ Bu surlardan yalnız Yeni Cami Hünkar Kasrı'nı taşıyan kule kaldı.²¹ Surların belediye tarafından yıktırıldığı yönünde iddialar mevcuttur. İşte bu tarihten itibaren Yeni Cami'nin hususiyetine halel gelmiştir.

Görsel 2 - Yeni Cami Külliyesi Planı

Yeni Cami Külliyesi cami, mahfil, çeşme, sebil, darülkurra, sıbyan mektebi, türbe, çarşı ve külliye haricinde bir çok dükkândan müteşekkildi. Türbe girişinin sağında Sultan III. Ahmed (1703-1730) tarafından yaptırılan bir kütüphane vardır. Türbenin kuzeybatısındaki çıkıntının arkasına da Havatin ve Cedid Havatin türbeleri denen kubbeli iki küçük türbe 18. yüzyılda eklenmiştir.

Bugün Osmanlı Bankası'nın bulunduğu mahalde eskiden bir duvar ile bir avlu kapısı vardı. Darülkurranın yerinde ise İş Bankası mevcuttur. Darülkurranın batısındaki kapının üstünde ise sıbyan mektebi vardı. Darülkurra ile türbenin bahçesi arasında kalan bu yapı, günümüze kadar gelememiş açılan bir sokak

16. Mehmed Vâni Efendi (ö. 1685) Vanlı olması nedeniyle Vâni olarak tanınır. Dönemin âlimlerindendi. Yeni Valide Külliyesi Cami'nin ilk vaizidir. Sultan IV. Mehmed Vâni Efendi'ye hürmet eder bütün mühim merasimlerde yanında bulunmasını isterdi. 1683'te Viyana Seferi'ne ordu vaizi olarak katıldı. Pek çok eseri vardır. Müjdat Uluçam, "Mehmed Efendi (Vâni)", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, II, s. 128-129.
17. Tarih-i Raşid'de açılış günü 22 Rebiülahir 1076 olarak verilmiştir. Lakin bugün, tarih çevirme klavuzuna göre pazara denk gelmektedir. Eserde Cuma olduğu bilhassa belirtildiğinden açılış günü 20 Rebiülahir 1076 olarak düşünülebilir. Bkz. Raşid Mehmed Efendi, Tarih-i Raşid, 1-2, Matbaa-i Amire, İstanbul 1282, s. 106-107.
18. Tarih-i Raşid, 1-2, s. 107-109.
19. Hatice Turhan Sultan Vakfiyesi, 26a.
20. Saim Ülgen, agm, s. 390.
21. İstanbul Yeni Cami ve Hünkar Kasrı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 12-13.

nedeniyle kapı ile beraber yıkılmıştır.²² Sebil ise darülkurranın yıkılmasıyla günümüzde camiden oldukça uzakta kalmıştır.

Bu tebliğde benim sorum bu kalelerin ne zaman yıkıldığı ve külliye'nin 19. yüzyılda geçirdiği değişimler ve bu değişimlerin mahiyeti. Başbakanlık Osmanlı arşivindeki belgelere göre tespit etmek mümkündür. Bu belgelerde farklı tarihlerdeki çevre düzenlemesi, genişletme ve istimlâk faaliyetleri takip edilebilmektedir.

Esasen Yeni Cami ve etrafındaki değişiklikler veya evkafa müdahale İstanbul'daki imar faaliyetlerinin bir parçası olarak tanımlanabilir. Payitahttaki ilk imar hareketinin III. Selim döneminde başladığı bilinir. Yeni Cami tarafındaki imar ve genişletme çalışmaları ise daha geç döneme tekabül eder. Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde Bahçekapı/Eminönü semtlerinde 1850'den sonra yol genişletme, çevre düzenlemesi gibi faaliyetlere girişildiği görülmektedir. Yeni Cami etrafında yapılan düzenlemeler aslında 19. yüzyılda yapılan imar hareketlerinin bir cüzüdür. 8 Temmuz 1839 tarihli vesikada bir imar planından bahsedilir fakat bu planın uygulanıp uygulanmadığı bilinmemekle birlikte herhangi bir iz olmadığından hayata geçirilemediği düşünölmektedir.²³

Osman Ergin'e göre bu bahsedilen düzenlemeler İstanbul'daki üçüncü imar teşebbüsünün bir parçasıdır. Bu imar düzenlemeleri 1271 (1854-1855)-1284 (1868) yılları arasında göröölür. Zira Tanzimat'tan sonra Avrupa ile temas ziyadeleşmiş bir çok Avrupalı bu şehre gelmeye başlamış yine Osmanlı teb'asından da Avrupa'ya gidiş gelişler artmıştır. Hal böyle olunca İstanbul'da da Avrupalı tarzda imar yapılarak caddelerin, sokakların genişletilmesi ve düzgün hale getirilmesi isteniyordu. Peki neden 1271 senesi zira bahsi geçen senede İstanbul'u imar etmek, yollarını genişletmek ve temiz tutmak için şehremaneti yani belediye teşkil etmek için bir komisyon kurulmuştu. Daha sonra bu komisyon belediyenin kurulmasında muvaffak olamadı ve dört sene sonra 1274'de Altıncı Belediye Dairesi açıldı.²⁴

Devletin resmi kaynakları olan Osmanlı Arşivi belgelerinden takip edilebildiği kadarıyla Yeni Cami avlusuyla alakalı ilk esaslı düzenleme 25 Mayıs 1863 tarihinde avludaki salaşların kaldırılmasıdır. Salaş olarak tabir edilen şeyler ise 19. yüzyılda Yeni Cami avlusuna vakfa aykırı şekilde inşa edilen dükkanlardır. Bunların kaldırılma sebebi:

"Yeni Cami avlusunun Darülhifaitilaliyye'nin en işlek yerlerinden olduğu halde sözü geçen dükkanlar bayağı halkın mürur ve uburuna engel olduğu ve oraya mahsus olan pazarın küşadı günlerinde müşkilat oluşturduğu"

meselesi şeklinde izah edilmiştir.

Mayıs 1863'te Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden Meclis-i Vala'ya gönderilen raporda Yeni Cami avlusunda bulunan salaş dükkanların kaldırılması istenmiş fakat yapılan araştırmada bu dükkanların ekserisinin mütevellî temessükleriyle/senetleriyle kullanıldığı ve aynı zamanda kullanan kişilere resmi intikallerinin yapılarak Evkaf Nezareti'nden de onaylandığı anlaşılmıştır. Buna göre bu dükkanlardan senetsiz olanların tamamen yıkılmasına senetleri olanların dahi kenar yerlere naklinin uygun olduğuna karar verilmiştir.²⁵ 1860'lı yıllarda Yeni Cami avlusunun işgalinde hem vakıf mütevellîlerinin hem de evkaf nezaretinin kabahati olduğu belgenin satır aralarından anlaşılmaktadır. Nitekim Osman Ergin de bu bilgiyi teyit eder mahiyette Yeni Cami'de yer yer dükkanlar, kahveler yapılmasına, pazarlar kurulmasına mütevellîlerin sebebiyet verdiklerini hatta 1252/1836'da onların yerine geçen Evkaf Nezareti'nin de bunu yapmaktan geri kalmadığını belirtmiştir.

22. Ülgen, agm, s. 390.

23. Ergin, age, s. 34.

24. Ergin, age, s. 34 vd.

25. BOA, I. MVL, 485/21974, 6 Z 1279/ 25 Mayıs 1863.

Yeni Cami'nin konumu itibarıyla Babıali'ye yakınlığı Sur İçi'nde insan yoğunluğunun en fazla olduğu bölgede yer alması cami avlusundaki işgalleri arttırmıştır. Nitekim 19. asrın ortasında İstanbul'un nüfusunun 600.000'e kadar çıkması avlu işgallerinde önemli rol oynamıştır.²⁶ Şehirde yüzyılın son on yılında ise nüfus bir milyonu biraz geçmeye başlamıştı.²⁷

İstanbul'da nüfusun artmasına paralel olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında cami avlularını işgaller artmış olmalı ki devlet buna mani olmak amacıyla 1863-1864/1280 yılında "Turuk ve Ebniye Nizamnamesi"²⁸ ni çıkarmış ve (cami-i şerif avlularında ve iskelelerde ve sair meydanlarda velhasıl menafi-i amme için terkedilmiş olan bilcümle yerlerde ebniye inşası külliye memnudur) kaydı koymuştur. Bu kayıt 1298, 1307 tarihlerinde çıkarılan ebniye kanunlarıyla teyit edilmiştir.²⁸ Fakat bu gayretlerin gecikmiş önlem olduğunu ifade etmek lazım.

Bazen de doğal afetler, İstanbul'da yolların yeniden tanzimine imkan vermiştir. 16 Eylül 1866 tarihinde İstanbul Hocapaşa'da çıkan yangın Sirkeci'den Kumkapı'ya kadar olan sahayı yakmış Halıç'ten Marmara'ya ve Ayasofya'dan Beyazıd'a kadar olan kısmın beşte dördü tarla haline gelmiştir. Yangından sonra bir "İslahat-ı Turuk Komisyonu" yani imar komisyonu kurulmuştur. Bu sayede Babıali ve Divanyolu tarafı en mamur en geniş sokaklı yerler haline gelmiş Babıali ve Sirkeci arasındaki Ankara Caddesi, Mercan ve Fincancılar Yokuşu, Sultan Hamamı ve Bahçekapısı tarafları bu komisyon tarafından imar edilmiştir. Bütün bunlar yüksek mühendisler tarafından değil lağımcıbaşı Ali Ağa isminde biri tarafından yapılmıştır.²⁹ Bu genişletme çalışmalarında evkafa aykırı yapılan binaların yıkılması önemli bir sorun olmuştur. Yeni Cami civarındaki genişletme çalışmalarında temel argüman: "tarik-i mezkûr memleketin medhali ve Bab-ı Vala'yı Seraskeri ile Maliye Hazine-i celilesinin Büyük Caddesi olarak bu caddede dahi tesviye olunmamış ..."³⁰ ifadesidir. Bu ifadeyle Eminönü/Yeni Cami bölgesinin Babıali'ye yakınlığı ve limanda yer almasıyla ülkenin neredeyse giriş kapısı olmasından dem vurularak bölgenin önemine dikkat çekilmiş ve genişletme çalışmalarının zaruretine vurgu yapılmıştır. 12 Ağustos 1875 tarihli bir iradede Bahçekapı semtinde Yeni Cami'nin Çilingirler kapısından başlayarak Şemsiyeci Sokağı ve Sultan Hamamı önüyle Fincancılar Yokuşu'nun alt başına kadar olan yolun genişletilme faaliyetleri görülür. Bunun için bu yoldaki emlakın satın alınarak istimlak kararıylaştırılmıştır. İstimlak bedeli olarak da yedi yük on beş bin kusur kuruş sarfedilmiştir.³¹

Külliye'nin 19. yüzyıldaki durumunu arşiv belgelerinin yanı sıra dönemde yazılmış bir çalışmada bulabildik. 1873 Viyana Sergisi için Osmanlı Mimarisi hakkında bir eser kaleme alınmıştır (Usul-ı Mimari-i Osmanî) bu eserde o yıllarda külliye'nin durumu şu satırlarla ifade edilmiştir:

Yeni Cami Galata ile İstanbul arasında bulunan yeni köprünün İstanbul yakasında, dünyada en geniş bir alanda yapılmıştır. Bu yerin mevkii dolayısıyla pazartesi günleri orada pazar kurulur. Caminin avlusu dar geldiğinden dört yanında bulunan dört caddede sergiler açılır. Buralarda son derece yoğun kalabalık olur. Bu kalabalığın üst tarafında Yeni Cami'nin yan kapılarına çıkılan merdivenler vardır.³² Yeni Cami'nin iç avlusuna üç büyük kapıdan girilir. Bu kapılardan yalnız biri tamamlanmıştır. Bu üç kapıdan en güzel yapılmış olanı oldukça yüksek olup bunun yüksekliğini bir kat daha arttıran üzerinde çok güzel bir şekilde üç büyük çiçek motifleriyle bezenmiş olan alınlıktır. Bunun ortasında yıldız şeklinde ayrıca bir gül olup bunun altında da yaldızlı harflerle yazılmış çok güzel bir kitabe vardır.³³

Bu alıntının yapıldığı eserde caminin etrafındaki surlardan söz edilmemesi surların yıktırıldığı bir işareti sayılabilir. Avlunun dar geldiğinden bahsedilmesi avlunun binalarla işgal edildiğinin işaretidir. Dolayısıyla işgaller 1873 yılından önce başlamıştır.

26. Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 76.*

27. Karpat, *age*, s. 216.

28. Ergin, s. 17.

29. Ergin, *age*, s. 38-43.

30. BOA, İ. DH 706/49439, 22 Receb 1292/24 Ağustos 1875.

31. BOA, İ. DH 706/49439, 10 Receb 1292/12 Ağustos 1875.

32. *Osmanlı Mimarisi, Usul-ı Mimari-i Osmanî, haz. İlhan Ovalıoğlu, Raşit Gündoğan vd., Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2010, s. 27*

33. *Osmanlı Mimarisi Usul-ı Mimari-i Osmanî, s. 28.*

Yeni Cami çevresindeki düzenlemeler 19. yüzyıldan cumhuriyetin ilanına kadar sürmüş hatta cumhuriyetten sonra da devam etmiştir dense yanlış olmaz. 1 Ocak 1902 tarihinde Sadarettin Evkaf Nezareti'ne yazılan tezkirede Yeni Cami avlusunun genişliğinin caminin cesametiyle gayri mütenasip olduğu ve avlunun etrafında bulunan binaların bu genişliği sınırlandırdığı bildirilerek sözü edilen binaların istimlak edilmesi istenmiştir. Buna göre bütün bu düzenlemeler caminin şanına layık bir meydan meydana getirmek içindir. Meydan açığa çıkınca avlunun ortasına bir de havuz inşa edilecektir. Bu yazıya yirmi gün sonra Evkaf Nezareti'nden cevap gelir. Evkaf Nezareti sadarete yazdığı yazıda; yıkılması istenen binaların arsalarının türü, numarası gibi bilgilerin ekte takdim kılındığını bildirmiştir. Buna göre cami avlusuna bakan yüz yirmi iki adet binanın kıymetleri beş milyon yetmiş dört bin kûşûr kuruş'a yaklaşmıştır: Köprü (Galata) karşısında ve cami medhalinde bulunan dört adedinin kıymetleri iki milyon yüz elli dokuz bin kuruş olduğu ve söz konusu binalardan beş yüz yetmiş dört bin kûşûr kuruş kıymetli bulunan on sekiz adedi Evkaf hazinesinin kiracısı olduğu (icare-i vahideli) diğerlerinin sahipleri uhdesinde bulunduğu bildirilmiştir. Evkaf Nezareti Yeni Cami Külliyesi avlusunu işgal eden binalar hakkında önemli bir tespit yapmıştır. Nezarete göre avluyu en fazla işgal eden ambar ve postahane binasıdır. Yıkılması istenen dükkanlar kıymetçe düşüktür. Söz konusu ambarın dahi kaldırılması ve postahane binasına da bir çare bulunması gerektiği ve caminin mihrap tarafında bahçe halinde bulunan mahallin de yine bahçe halinde avluya ilavesinin gerektiğini bildirmiştir. Bu şekilde açılan meydana havuz inşasına karar verilmiş ve havuz yapılmıştır.³⁴

İstanbul'daki imar faaliyetleri Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının özellikle son devirlerinde devam etmiştir. Bunun için eski Paris Sefiri Salih Münir Çorlu'dan imarla ilgili çalışmalar yapması istenmiş o da Paris Belediyesi baş mühendisi Buvar'la anlaşarak imar planları yaptırmıştır. 1912'de elektrikli tramvay İstanbul'a gelince tramvay geçen yolların on beş metre genişliğinde parke taşıyla döşenmesi istenmiştir. Bu suretle sokakların çehresi değişmiştir. Eminönü, Bahçekapısı ve Alemdar Caddesi'nde

Görsel 3 - Yeni Cami Külliyesi Arka Cepheden Görünüş

34. BOA, BEO, 1772/132835, 11 Şevval 1319/21 Ocak 1902.

binalar istimlâk edilip yıkılmıştır.

Yeni Cami çevresindeki düzenlemeler cumhuriyet'ten sonra da devam ede gelmiştir. 1938'den sonra Yeni Cami'nin etrafındaki binaların milyonlar sarfiyla alınıp yıktırılarak yerlerinin avluya, yola ve meydana kalbedilmesi mecburiyetinden bahsedilmektedir. Hatta Ergin, 1938'de Yeni Cami etrafının açılmasının dört milyon liraya çıkacağını dönemin gazetelerindeki yayınlardan öğrenildiğini bildirir. Ergin evkaf idaresinin 1908'den beri Yeni Cami'deki pazar yerini kaldırtarak orada bir park yaptığını bildirir. Günümüzde Yeni Cami Külliyesi sıbyan mektebi, darülkurra gibi binalarını kaybetmiş olsa da işportacılar arındırılmış nispeten meydana özelliğini muhafaza etmektedir.

Yeni Cami Külliyesi etrafındaki duvarların/surların yıkılması vakfın mahiyeti açısından nasıl bir önem taşır veya niye önemlidir sorusu akla gelebilir. Hatice Turhan Sultan'ın Yeni Cami Külliyesi'ni kapsayan vakfiyesinde değil duvarları yıkmak duvarlara yazı, çizgi gibi şeyleri yazıp kirletenleri bertaraf etmek için mülazım adı verilen bir görevli mevcuttu. Bu kişi altı akçe günlükle çalışacak ve vakıf duvarlarını kirletenleri "defetmek gerekirse darbetmek" yoluyla bertaraf edecekti. Bu şarttan Yeni Cami'nin banisi Hatice Turhan Sultan'ın, bu duvarlara zarar verilmemesini dolayısıyla yaptırdığı eserin aslının bozulmaması ve temiz bir şekilde asırlarca devam etmesini istediği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede koruyucu duvarların yıktırılmasının vakıf şartlarına aykırı olduğunu iddia edebiliriz. Nitekim bu koruyucu duvarların yıkılması vakfın bozulmasını, avlunun dükkan veya barakalarla işgal edilmesini, mütevellilerin vakfa aykırı satışlarda bulunmasını ve yol genişletme gibi diğer gayelerle vakfa zarar verilmesini kolaylaştırdığını söyleyebiliriz.³⁵ Nitekim Yeni Cami avlusunun işgalinin önlenmesi amacıyla çeşitli tedbirler alınmış ve hatta 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra mütemediyen tedbirler alınmaya başlanmıştır. Bu tedbirlere paralel olarak nerdeyse yirmi yılda bir cami avlusunda ve etrafından genişletme çalışmaları yapılmıştır.

Sonuç olarak Osmanlı şehirlerinin temel yapı taşlarından olan camiler, külliyeler hayırsever kişiler tarafından kıyamete kadar baki kalmaları niyetiyle yaptırılmış ve bu şekilde şehirlerin imarı sağlanmıştır. Ancak nüfusun artması, plansızlık, ihmaller gibi pek çok sebeplerle övündüğümüz vakıf eserlerinin, vakıfları zarar görmüştür. İşte Yeni Cami Külliyesi'nin 19. yüzyıla kadar problemsiz durduğu anlaşılan vakfı bu yüzyıldan itibaren yanlış politikalar veya ihmallerle işgale uğramış bu işgaller yapılan istimlaklerle bertaraf edilmeye çalışılmış ve yüksek istimlâk bedelleri ödenmiştir. Bu durum hem büyük bir ekonomik israfa neden olmuş hem vakfın mahiyetini bozmuş hem de belediye veya devlet gereksiz işgallerle uğraşmak zorunda kalmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmet Refik, Türk Mimarları, yay. haz. Zeki Sönmez, Sander Yayınları, İstanbul 1977.

Baer, Marc, "The Great Fire of 1660 and Islamization of Christian and Jewish Space in Istanbul", IJMES (36), s. 159-181.

BOA, BEO, 1772/132835, 11 Şevval 1319/21 Ocak 1902.

BOA, İ. MVL, 485/21974, 6 Z 1279/25 Mayıs 1863.

Ergin, Osman, İstanbul'da İmar ve İskan, Bühraneddin Matbaası, İstanbul 1938.

İstanbul Yeni Cami ve Hünkar Kasrı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1944.

Kemal Karpat, Osmanlı Nüfusu, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Mantran, Robert, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan, V Yayınları, İstanbul 1986.

Osmanlı Mimarisi, Usul-i Mimari-i Osmanî, haz. İlhan Ovalıoğlu, Raşit Gündoğan vd., Çamlıca

35. Nurdan Şafak, Hayırsever Bir Osmanlı Sultanı Hatice Turhan Sultan ve Vakfiyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013 (baskıda) ordan naklen Hatice Turhan Sultan ve Vakfiyesi, s. [46b]: "on akçe ola ve bir hizmet-i ma'lûmeye kâim ve ikâmet vazîfe-i lâzımeye mülâzım kimesne mâni'ü'n-nüfûs olup sâbiku'z-zikr olan mebânî-i hayrâta hâzır ve der ü divânlarına nâzır olup şöyleki süfehâ-i enâm ve erâzîl ü avâmdan bir ferd divânlaraya hatt veya nakş etmek kasd ide kâinen men kâne bi-eyyi tarikin kâne men' eğer ihtiyâc olursa darb ile def' eyleye ve tesvîd oınmuş mevâzı'ı mahk ve eserini bi'l-külliye mahv eyleye. Ve vazife-i yevmiyesi altı akçe ola".

- Basım Yayın, İstanbul 2010.
- Raşid Mehmed Efendi, Tarih-i Raşid, 1-2, Matbaa-i Amire, İstanbul 1282.
- Selânikî Mustafa Efendi, Tarih-i Selânikî, II, haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara 1999.
- Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Silahdar Tarihi, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.
- Şafak, Nurdan, Hayırsever Bir Osmanlı Sultanı Hatice Turhan Sultan ve Vakfiyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013 (baskıda)
- Tekindağ, Şehabettin, "17. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Abide Yenicami Külliyesi", Tarih Dergisi, 28-29, Ankara 1974-1975, s. 167-191.
- Uluçam, Müjdat, "Mehmed Efendi (Vânî)", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, II.
- Ülgen, Ali Saim, "Yenicami", Vakıflar Dergisi, II, Ankara 1942.
- Wolfrang Müller-Wiener, İstanbul'un Tarihsel Topografyası, 17. Yüzyıl Başlarına Kadar İstanbul, çev. Ülker Sayın, YKY Yayınları, İstanbul 2001.
- Yıldız, Kenan, 1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.